

не мали такого впливу на вчителів Південної України, як праці К.Д. Ушинського і М.О. Корфа, палким послідовником поглядів яких він був, але його ідеї знайшли своїх прибічників у Олександрівському і Маріупольському повітах. Зауважимо, що події 1917 р. не внесли кардинальних змін у громадські погляди Новицького, але колись активну суспільну діяльність науковець вже не міг продовжувати через стан свого здоров'я.

Джерела та література

1. Державний архів Запорізької області.
2. Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Інститут рукописів. – Ф.4-3/112. Ред. газети “Екатеринославский листок”. Листи до Новицького Я.П. 1882-1883 рр.
3. Інститут мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Інститут рукописів. – Ф.4-3/112. Ред. газети “Одесский листок”. Лист до Я.П. Новицького. 1885 р.
4. Каталог Екатеринославского областного музея им. А.Н. Поля. – Екатеринослав, 1910.
5. Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии. – Екатеринослав, 1915.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.
7. Архипова Л.Н. Запорожский областной краеведческий музей: прошлое и настоящее // Музейний вісник. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 1. 80-річчю Запорізького державного обласного краєзнавчого музею присвячується.
8. Шевчук С.П. Археологічна діяльність краєзнавчого музею на Запоріжжі в 20-30 рр. // Старожитності Північного Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя, 1999. – Т. VII.

SUMMARY

The paper deals with pedagogical and educational activities of the known researcher of Zaporizhzhya region of the end of the 19-th early 20-th century, Corresponding member of NAS of Ukraine, Ya. P. Novytskyi, his contribution in foundation and expansion of a municipal library, museum of ethnography and Yekaterinoslav academic archive commission.

Н.А. Шкода

СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ПРОФЕСІЙНОГО ТЕАТРУ У 80-І РОКИ XIX СТ.

Українське сценічне мистецтво другої половини XIX ст. було представлене аматорськими та професійними колективами. Перша професійна трупа розпочала творче життя 27 жовтня 1882 р. на сцені міського театру в Єлизаветграді, де М. Кропивницький поставив “Наталку Полтавку” Котляревського за участю М. Заньковецької. Потім вона розкололась на дві. Важливо встановити причини цього розпаду, розглянути історію професійного сценічного мистецтва протягом 80-х років XIX ст. у психологічному аспекті, через призму складних, суперечливих відносин між його провідними діячами. Історії цього театру присвячена величезна кількість літератури. Дослідники розглядали її у піднесеному тоні, підкреслювали творчі досягнення, але не розглядали причини розколу першої трупи. Особисте листування театральних діячів дозволяє дослідити причини конфліктів, зрозуміти драматичність, суперечливість розвитку цього сценічного явища.

Вирішальну роль у виникненні першої професійної трупи, як визначають дослідники, відіграв саме М. Кропивницький [1.-С.86]. Це визнавав, незважаючи на

суперечки з М. Кропивницьким, М. Старицький: “Потом, всем известно, что Кропивницкий – талантливейший актер, не имеющий пока на свои роли соперника, что он первый фундатор малорусской труппы, что его всегда публика принимала с овациями” [2.-С.526]. Підтверджує роль Кропивницького як батька українського професійного театру й І. Карпенко-Карий у листі до нього у грудні 1900 р.: “Друже мій, я високо цінив і ціню твої заслуги як создателя українського театру” [3.-С.335].

У серпні 1883 р. директором першої професійної трупи став М. Старицький. Її засновник М. Кропивницький залишився режисером і актором. Об’єднання зусиль двох найвидатніших діячів українського театру благотворно відбилося на зміцненні і творчому зростанні трупи.

Важливим є з’ясування причин, обставин появи у трупі М. Кропивницького в ролі антрепренера М. Старицького. М. Кропивницький пояснює це таким чином: “Разъезжая два года с моей труппой я задумал ехать в столичные города. Но материальные мои средства не позволяли мне самому осуществить это грандиозное предприятие. Начал я подыскивать такого человека, который бы ссудил меня суммой тысячки в три. И такого человека я обрел в М.П. Старицком” [4.-Ф.90.-Оп.1.-Спр.53.-Арк.109-110].

М. Старицький так пише про своє знайомство з М. Кропивницьким і свою появу в його трупі у листі до редакції “Нового времени” від 7 листопада 1887 р.: “Познакомился с г. Кропивницким в его первый приезд с труппой в Киев и слышал от него неоднократно жалобы на печальное будущее труппы, вследствие неимения средств поставить дело на широкую ногу, и искренние просьбы принять труппу в свое заведывание для упрочения дела” [2.-С.466-467]. Підтверджує це у своїх спогадах М. Садовський [5.-С.19].

Як бачимо, поява М. Старицького у трупі М. Кропивницького об’єктивно пояснювалась, у першу чергу, не можливістю поїхати на гастролі до столиці, а необхідністю забезпечити належні матеріальні, фінансові умови для існування молодого українського професійного театру. Не так багато знаходилося грошовитих українських громадян, які б ризикнули своїм майном задля розвитку національного мистецтва. Насправді на це здатним виявився тільки М. Старицький. У цьому полягає його справжній громадянський вчинок.

М. Кропивницький явно недооцінював, применшував роль М. Старицького у творчості першої трупи, навіть заперечував його величезні матеріальні витрати: “В какой-то газете, не помню, на днях я прочел, что г. Старицкий затратил на малорусскую труппу значительное состояние... Это такая дутая реклама” [4.-Ф.90.-Оп.1.-Спр.53.-Арк.112]. Це твердження не відповідає дійсності. М. Старицький насправді продає всі свої землі, позбувається цукрового заводу і весь виручений капітал – понад 60 000 крб. – вкладає у театральну справу. Сталося це у червні 1883 р. під час гастролей у Харкові.

Роль М. Старицького в діяльності колективу не обмежувалася тільки його грошовим внеском. Він, крім коштів, докладав значну енергію, свої багатогранні знання й уміння, талант організатора. Про це свідчать уривки із спогадів Софії Тобілевич, яка тоді була учасницею зборів до, як вона називає, “великого походу” українського театру: “Михайло Петрович не жалів нічого: ні праці, ні грошей, щоб поставити свій театр на належну висоту, створити всі умови для творчої праці цілого колективу” [6.-С.25-26].

З самого початку між керівниками трупи існували суперечки, складності, які згодом призвели до розколу. Про це свідчить сам М. Старицький у листі до редакції газети “Новое время”: “По получении от г. Садовского договоров выгодно для меня заключенных, с хозяевами театров, я известил немедленно о сем г. Кропивницкого; но к ужасу моему получил от него письмо, в котором он просит меня возвратить ему и его труппе контракты, так как ему теперь хорошо” [2.-С.468].

Підтверджує відсутність довіри і справжньої творчої співпраці між М. Кропивницьким і М. Старицьким М. Садовський: “М.П. Старицкий страшенно

бідкався, і йому не було з ким порадитися, бо хоч М.Л. Кропивницький і вів режисуру і був, здавалось його першим радником, однак вони мали між собою не дуже гарні відносини” [5.-С.23].

Сезон 1884-1885 рр. був останнім для трупи в тому її надзвичайному складі, в якому вона здобула великий успіх у глядача у старому і новому українському репертуарі. У 1885 р. відбувся розрив між М. Старицьким і М. Кропивницьким. Безпосереднім поштовхом до нього стали фінансові труднощі. Про це згадує М. Садовський: “Але трупа була велика... сила людей у трупі, які майже нічого не робили, а тільки тягарем лежали на бюджеті” [5.-С.23]. Таким чином, існування цього колективу і з фінансового боку було неможливим.

П. Саксаганський з приводу цих подій пише, що керівники почали зменшувати бюджет трупи, через це з трупи вийшли Г. Затиркевич, Д. Максимович і навіть М. Заньковецька. Далі він додає: “Так розійшлася трупа добре вихована, так розділилася трупа, як побачимо потім, через внутрішні нелади. До цього спричинялися дикі громадські вдачі керівників наших, що не зуміли погодити значення егоїстичні з ідеями мистецькими” [7.-С.72]. Це висловлювання свідчить про існування між керівниками особистих непорозумінь, зумовлених особливостями їхньої психології, недоліками характеру. П. Саксаганський у іншій своїй книзі “По шляху життя”, згадуючи той тривожний, а може, й трагічний для національного мистецтва час, висуває таку причину виходу М. Кропивницького з трупи М. Старицького: “Хороші збори в душі Марка Лукича підіймали заздрість” [8.-С.95].

Враховуючи все це, можна уявити, що М. Кропивницький хворобливо ставився до слави М. Старицького. Мабуть, бажання бути першим, мати славу не лише актора, а й хазяїна, керівника трупи було в той час сильнішим, ніж уболівання за долю колективу, до якого належав, з яким разом творив задля слави свого народу.

Незгода між М. Кропивницьким і М. Старицьким пояснюється ще й тим, що вони висловлювали багато різних думок про драматичне мистецтво, про роль режисера у постановці вистав. Перший боровся за здійснення ідеї організації театру – Товариства. Його не вдовольняло те, що антрепренер, вкладаючи свої кошти в організацію театральної справи, був повновласним господарем театру, диктуючи і репертуар, і склад, і характер вистав. М. Старицького взагалі цікавили питання подальшого розвитку музичного, оперного напрямку у драматичному мистецтві.

Після розколу першої трупи утворилося дві. До однієї з них, керованої М. Старицьким, увійшли переважно молоді актори, у другій, під керівництвом М. Кропивницького, зібралися основні актори першої трупи на чолі з М. Заньковецькою. Цей колектив почав зимовий сезон у 1885-1886 рр. у Ростові-на-Дону.

Весняний сезон 1886 р. Товариство, без участі М. Кропивницького, що поїхав відпочивати до себе на хутір, з великим успіхом гастролювало в Єлизаветграді та Кишиневі. На його чолі став М. Садовський. Знов у колективі відбувся серйозний конфлікт, тепер між М. Кропивницьким та іншими акторами. М. Садовський так згадує події, пов'язані з цією суперечкою: “Марко Лукич на раді заявив, що він інакше не хоче орудувати ділом, як тільки при умові, що йому товариство дасть диктатуру влади” [5.-С.27].

М. Садовський і П. Саксаганський скаржаться у своїх спогадах на диктаторство у режисурі М. Кропивницького, недоліки його характеру. Це справді мало місце. У великого режисера, педагога, як у багатьох обдарованих людей, був складний характер, який відбивався і на творчому процесі. І. Мар'яненко, актор, учень М. Кропивницького згадує: “Він був дуже нестриманий і за найменший недогляд на сцені розпикав до сліз, але разом з тим це була добра, сердечна людина” [9.-С.86]. Суперечливість, складність особистості режисера визнає і його син В. Кропивницький, пише про це відверто і

делікатно: “Дуже запальний від природи, він не завжди вмів стримати себе, часом був різким і навіть грубим” [10.-С.32-34].

Взаємовідносини у колективі ускладнювались тим, що такими ж непростими, суперечливими особистостями були й інші провідні актори, перш за все, брати Тобілевичі. І. Мар’яненко згадує: “У взаєминах поміж братами М.К. Садовським і П.К. Саксаганським, з одного боку, і їхнім старшим товаришем і вчителем М.Л. Кропивницьким – з другого, завжди вражала якась наївна, запекла боротьба за першість, за те, хто ж був “батьком” українського театру” [9.-С.87]. Нестриманість, гарячність характерів братів Тобілевичів відверто визнає І. Карпенко-Карий у листі до П. Саксаганського від 14 березня 1898 р.: “Тим часом під впливом темпераменту, особливо тобілевичевського, можна все забувати і говорить чорт зна що!” [11.-Архів Карпенка-Карого.-№226с.].

Що стосується “диктаторства” М. Кропивницького, то слід його справедливіше розглядати як особливу вимогливість у питаннях театрального мистецтва. Він був найбільш досвідченим актором і режисером серед працівників тодішнього українського театру, застерігав окремих акторів від надмірного захоплення успіхами, від самозакоханості, критикував недоліки у грі, вказував на хиби в роботі. Багато акторів принциповість режисера сприймали як образу. М. Кропивницький відстоював непорушність і недоторканість своїх режисерських прав, свого режисерського авторитету... Він справді вимагав для себе прав “диктатора”, навіть буквально вживаючи такий вираз. Наприклад, у листі до редактора “Зорі” В. Левицького від 2 червня 1893 р. М. Кропивницький писав: “Від режисера все залежить, треба, щоб він був самостійним диктатором, щоб людей слухав, а свій розум мав; бо як буде слухати совітників, то діло не посує” [12.-С.420-421]. У цьому полягало його творче кредо. М. Кропивницький організовував театр за принципом підпорядкування кожного із акторів загальному стильовому характеру режисерського задуму, враховуючи сценічну індивідуальність кожного виконавця. Це вже була не його примха, а театральний принцип.

Примирення між М. Кропивницьким і трупою відбулося у жовтні 1886 р. на пароплаві “Русалка”, який прямував до Херсона. Але вже на початку сезону 1888 р. відбувся новий серйозний конфлікт між керівником і артистами. Режисер вийшов з трупи, керівником став М. Садовський. Спочатку він управління Товариством передав тільки на літній сезон М. Садовському, але по закінченню літа до нього не повернувся.

19 жовтня 1888 р. режисер написав листа до Товариства, в якому звинувачував трупу в передачі режисерських прав М. Садовському на зимовий сезон. Актори написали йому відповідь: “Мы составили товарищество на взаимном уважении и любви и выбрали Вас режиссером, только режиссером, но не диктатором, чего Вы так добиваетесь” [13.-С.53].

Про спробу примиритися з М. Кропивницьким М. Садовський писав у листі до М. Заньковецької: “Ну встретил меня очень сухо. Я первый приступил к делу прямо... я со своей стороны готов взять все то, что написал, если Вы сознаетесь при Динисе, что ваше письмо было оскорбительно для всего товарищества” [11.-Архів Заньковецької.-№1507].

Це листування свідчить про те, що суперечки між режисером і трупою не скінчилися. Їх причини були ті самі. Конфлікт призвів до логічного фіналу, про який так писав М. Садовський: “З цього часу почало існувати три самостійні трупи” [5.-С.86]. На жаль, не повторювалося більше творче єднання цих найвидатніших майстрів української сцени під керівництвом такого чудового режисера.

До конфлікту призвели не тільки особисті суперечки, але ще й різні погляди у М. Кропивницького і братів Тобілевичів на методи режисерської та акторської роботи. Вважалося, що режисер очолював “романтично-побутовий” театр, а Тобілевичі – “реалістично-побутовий”. Розмаїття поглядів в українському сценічному мистецтві було

природним, закономірним явищем. З цього приводу І.Карпенко-Карий у листі до М. Старицького від 8 жовтня 1884 р. зауважує: “Про мистецтво і творчість міркування безмірно різноманітні і суперечливі... не дивно, якщо ми на один і той самий предмет дивитимемося дещо по-різному” [11.-Архів Карпенка-Карого.-№3856].

Для українського театру настав час конкурентної боротьби між провідними трупамі. Це був об’єктивний неминучий процес, який мав позитивні і негативні наслідки. З одного боку, керівники трупи були творчо обдарованими особистостями, кожен з них по-своєму, індивідуально розумів шляхи розвитку театру, хотів сказати своє слово в мистецтві. Тому конкурентна боротьба стимулювала творчий процес, обумовила жанрову, стильову різноманітність сценічного життя тієї пори. З іншого боку, психологічні складності і творчі розбіжності між ними обумовили особливу драматичність розвитку цього мистецтва. Відносини між театральними корифеями були напруженими, складними, доходили іноді до ворожнечі. Це давало привід шовіністичній пресі для нападів на український театр. На думку багатьох сучасників тих подій, така атмосфера була однією з причин репертуарної кризи в національній драматургії. Не рідко траплялося навмисне переманювання режисерами акторів з інших труп. Деякі актори використовували напружені відносини між керівниками у своїх егоїстичних інтересах.

На чвари і суперечки, які тривали роками, корифеї української сцени однаково хворобливо реагували, страждали від цього. Але у глибині душі вони продовжували поважати і цінувати один одного. М. Кропивницький у листі до М. Садовського від 6 жовтня 1891 р. щиро зізнається: “Як тільки доходило мені до серця, лаяв Вас і Марію Костянтинівну на всю губу, то це правда; а як одходило – знов згадував Вас, знов думав про Вас і про братів Ваших, і у думках своїх балакав з Вами, і переживав минуле, колишнє” [12.-С.404]. Усі діячі сцени жили театром, який був для них сенсом існування.

Джерела та література

1. Піскун І.Р. М.Л. Кропивницький – організатор, режисер, актор українського театру. – К., 2000.
2. Старицький М.П. Твори: В 6 т. – К., 1990. – Т.6.
3. Карпенко-Карий І.К. Твори: В 3 т. – К., 1985. – Т.3.
4. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.
5. Садовський М.К. Мої театральні згадки. – К., 1956.
6. Сокирко Л.Г. М.П. Старицький. Критико-біографічний нарис. – К., 1960.
7. Саксаганський П.К. Театр і життя. Мемуари. – Харків; Полтава, 1932.
8. Саксаганський П.К. По шляху життя. – Харків, 1935.
9. Мар’яненко І.О. Минуле українського театру. Зустрічі, творча праця. – К., 1953.
10. Кропивницький В.М. Із сімейної хроніки Марка Кропивницького. Спогади про батька. – К., 1968.
11. Центральний державний музей театального, музичного і кіномистецтва України.
12. Кропивницький М.Л. Твори: В 6 т. – К., 1960. – Т.6.
13. Саксаганский А.К. Из прошлого украинского театра. – М; Л., 1938.

SUMMARY

The Ukrainian professional drama theatre achieved much creative success in the second half of the 19th century. The first professional troupe arose in 1882. In 1885 it splitted up into two. This splitting up proceeded up to the end of the 90th. The following objective process was caused by creative divergences and psychological incompatibility between its heads.